

Драјана Пејровић¹

КАЗНЕ ЗА КРИВИЧНА ДЕЛА У ВЕЗИ ВЕРЕ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ СРБИЈЕ XIX ВЕКА

Сажетак

У првом делу шекста, штежиште је стављено на разматрање концептиј односа „Црква - држава“ са њиховим различитим стању-сом током историје - у којима су ове биле међусобно пошчињене, равнoправне и складном јединству, или пошчно раздвојене. Променљива природа тој односа, са најразличитијим ошцијама у функционисању, објашњава коншексти у оквиру која штеба шумачишти проише који се шичу Српске цркве и вере. Ограничивши се на историјски семент релевантан за Српску православну цркву - XIX век шј. шичање формалне полишичке аутономије и тараншовање слободе бошлужења (Хашишериф 1830. година), аутор се у друом делу рада фокусирао на образлање односа државе и цркве кроз шризму шроучавања кривичноправних проиша којима се санкционише нешшшовање шравила у вези са вером. Реч је, зашраво, о шравцу крешања у коме се однос „Црква - држава“ директно или индиректно рефлектује на наведену вршчу деликаша. У шшшм смислу, и однос свешовних и духовних власиши се може разумеши кроз шшшраживање кривичних дела у вези са вером и шроишаним казнама за њихово вршење.

Кључне речи: односи цркве и државе, вера, казне, XIX век.

1. Уводна разматрања

Ако би се живот Српске православне цркве могао сажети и изразити једним моментом, онда би то био - поред свих патњи и искушења, она је кроз векове опстајала као темељ народног живота, стожер око кога се тај живот одвијао, бедем који га је одбранио и сачувао суштину његовог бића. Када погледамо колико је пута у току ових 800 година страдала, и опет се уздизала, колико су пута рушени, паљени и обнављани њени храмови, наше светиње, колико је верника и свештеника понижено, прогоњено и брутално убијено... онда не може ништа друго да се каже него оно што је, управо, речено. Претходна тврдња има за

¹ Научни сарадник Институт за упоредно право у Београду, email: d.petrovic@iup.rs.

циљ да послужи као основа за нашу тезу да између цркве и државе, између цркве и политике, постоје међусобни односи нетрпељивости и антагонизма. Несумњиво да многи мисле како је оваква тврдња претерана. И једнострана. Међутим, иако захвата само један аспект проблема (који се остварује у много ликова), она брито и снажно погађа у његову срж. Свеукупна сложеност и испреплетаност живота и друштва у перспективи промењених ситуација, нових захтева и конфликта интереса „обојили“ су суштину, али и алтернативу пред изазовима кроз које је црква, током ових осам векова, пролазила.

Тако се може запазити да су на овим просторима „идеално“ сагласје, тј. хармонични односи између цркве и државе трајала веома кратко, ограничивши се на историјски сегмент релевантан за темељ нашег националног идентитета - доба владавине Немањића. Наиме, у средњовековној Србији, почев од Светога Саве и Стефана Првовенчаног (на самом почетку црквене аутокефалности), успостављен је помирљив и комплементаран однос са државом. Доследним поштовањем важности како принципа световне, тако и духовне власти, уклоњен је сваки разлог могућег сукоба између српске државе и цркве. Управо због тога је црква и успела да након пропасти српске државе остане „стуб носач“ националног идентитета, „изражен у потоњем поистовећивању српства са православљем“.²

У доба владавине Отоманске империје и непостојања српске државе, Српска православна црква је била једина институција која је чувала идентитет националног бића. Црква је имала првенствено значење националне, а не верске установе.³ У то време црква се заједно са народом борила за „пуко преживљавање“. Патријарси, епископи и ниже свештенство често су преузимали улогу народних првака, подизали или спречавали дизање буна, учествовали у образовању и култури... једном речи, бринући се о интересима „хришћанске раје“, врло живо су улазили у свет политике. У светлу изнетих чињеница, ипак, намеће се закључак да је оваква улога цркве била изнуђена, јер је она морала за време турске окупације да преузме ингеренције државе.⁴

Следећи ову димензију проблема, након ослобођења од Турака црква се нашла пред новим искушењима, јер се држава врло јасно одредила према њој - апсолутна управа над СПЦ-ом. Али, кренимо

² Вид. о томе опш. Б. Јовановић, „Световна и духовна власт“, *Нова српска политичка мисао*, посебно издање 1/2007, Црква и држава, 44-5.

³ *Ibid.*

⁴ А. Ђаковац, „Црква, држава и политика“, *Нова српска политичка мисао* 1/2007, 38.

редом... кратко. Уставом из 1903. године, православље је проглашено за службену државну религију. Самим тим, у Краљевини Србији је Српска православна црква добила привилегован статус. Државни и национални празници су обележавани црквеним обредима, црквени службеници су примали државне плате, веронаука се обавезно изучавала у школама. И у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, српска православна црква је у друштву уживала исти - изузетно повлашћени положај. Међутим, између два светска рата долази до значајног погоршања у односима цркве и државе која у све већој мери врши притисак и меша се у црквене послове (присуство државних чиновника на седницама сабора, отворени сукоби и познате крваве литије, сумњива смрт патријарха Варнаве и др.).⁵

Послератна власт (након Другог светског рата), сагласно својим идеолошким предрасудама, била је најпогубнија за нашу Цркву, којој је запретила, по први пут у њеној историји, опасност да се нађе у принудном гету, на рубу друштвених збивања. Уплитањем државних власати у унутрашњи живот цркве и идеолошко-политичким насиљем над њом... одузимањем имовине, прогонима и депортацијом свештеника и верника, медијском сатанизацијом, власт је покушавала и углавном успевала да угрози јединство српског народа наметањем вештачких деоба и стварањем непостојећих нација. У рату десеткована, после рата свестрано потискивана и у својој делатности спречавана уз пропаганду и идеолошко насиље, то је улога коју је држава одиграла у политичким настојањима за „опстанак“ српске цркве. То је обележило односе цркве и државе који су нама добро познати и описани.⁶

Ипак, са тог места, са тачке са које се виде сви тотални и крупни планови кроз које је „прошла“ наша црква, треба потцртати следеће: у новим околностима обновљене државности, испоставило се да је идентификација верског са националним довела до тога да су се они који су у прошлости насилно променили своју веру (прешли у ислам и католичанство), нашли изван „црте“ српске нације. Пропустом државе (злонамерним) која није одрадила интегративну националну улогу, Срби муслимани и Срби католици постали су временом припадници других националности. И даље, када је након 1945. године, верска идентификација постала, у најмању руку непожељна,

⁵ *Ibid.*

⁶ Види о томе опш. В. Џомић, *Сипрадање српске цркве од комунизма*, Цетиње 2003, 11-18.

српски национални идентитет је замењен проблематичним југословенством,⁷ који је резултирао својеврсном националном трагедијом.

Ови фрагменти за увод (кратак историјски преглед) имају за циљ да послуже као оквир и подлога за нашу тезу - да су између српске цркве и државе постојали веома комплексни и компликовани односи, са различитим варијантама, у њиховом испољавању. Ова тврдња о природи тог односа у постављеним временским и националним границама, управо то показује, крећући се у широком луку - од јединствених, складних и неодвојивих до односа потчињености, раздвојености, обрачуна и уништавања једних од стране других. Кривична дела против вере, односно, кривичноправни прописи којима се санкционише непоштовање црквених правила су „производ“ (не)срећног комбиновања ових односа. Несумњиво, реч је, о правцу кретања који је свој одраз неизбежно пронашао на плану положаја цркве и кривичних дела против вере. И обратно, однос световних и црквених власти можемо разумети кроз истраживање кривичних дела против вере и прописаних санкција за њихово вршење.

Напуштајући, на овом месту, детаљна разматрања међусобног односа државе и цркве у посматраном периоду и посебно објашњавајући статус српске цркве, добијања аутономије, изградње црквене организације и др., испитивање се усмерава конкретно на онај део текста који је посвећен, управо, казнама за кривична дела у вези вере. У том контексту, само ћемо назначити теоријску проблематику „садржине и динамике“ у врстама казни у Србији 1804 - 1860.

2. Црква и држава (ка успостављању новог концепта односа)

У идеји правог разумевања и препознавања основног смисла и суштине задате теме, важно је напоменути да су инкриминације које се тичу вере у српским прописима деветнаестог века генерисане из „базе“: постепеног осамостаљивања српске цркве од Цариградске патријаршије, карактеристика свештенства и битних обележја механизма власти младе српске Кнежевине. То је „специфични миље“ који је омогућио и одредио постојање ових кривичних прописа.⁸

Темељ целокупном кривичном праву једног народа јесу казне и њихове претпоставке (кривична дела и кривци). Оне су основа свим

⁷ Б. Јовановић, 45-47.

⁸ М. Тодоровић, „Кривична дела против вере у Србији XIX века“ у: *1700 година Миланској едикцији*, Правни факултет Ниш 2012, 383-4.

прописима његовог кривичног законодавства. Ако оне не одговарају у својој сврси и циљу, и ако нису у потпуној сагласности са „народним духом“, његовим осећањем правде и правичности, ни једно кривично законодавство не може да опстане, нити да оствари свој главни задатак спречавања вршења кривичних дела. Степен развитка правне свести једног народа у току његовог историјског развоја на тај начин може да се цени по квалитету кривичноправних прописа о казнама. Али, да би остварила свој смисао, „биле на висини свог задатка“, неопходно је да буду у складу са народним обичајима, схватањима, моралним и интелектуалним стандардима, религијским појмовима, и уопште са његовим културним вредностима. У супротном, морају се заменити бољим.⁹

Један поглед на историјски систем казни нашег кривичног права у 19. веку, прецизније у периоду од 1804. до 1860. године, показује да, иако је долазило до одређених промена на том плану, ипак није било неких битнијих померања, пошто су се већином са малим изузецима примењивале исте врсте казни током свих ових година. Разлике је било само у облицима појединих њихових разних врста. Казне су класификоване у две групе: главне и споредне.¹⁰

У кривичном праву Србије од 1813. године, (посебно од законика од 1807. године), казне су одређиване на два начина: или апсолутно, или „никако“, тј. општом формулацијом „казниће се“, казне се само. Тек је у Устројенију судова од 26. јануара 1840. године, постављено као правно релативно прописивање казне (чл. 22), уз напомену да се оно није доследно примењивало (на пр. Уредба о данку од 30. августа 1841).¹¹

Поред тога што су се смртна казна и телесне казне извршавале на јавном месту, осуђени на смрт је после чина извршења стављан на точак „за пример пролазницима“, где је стајао док се не распадне. У случају убиства казна се извршавала на исти начин на који је извршено

⁹ Т. Живановић, *Законски извори кривичног права Србије и историјски развој његов и њеног кривичног правосуђа од 1804 - 1865*, САНУ, Београд 1967, 427.

¹⁰ Главне казне: 1) смртна казна; 2) казна лишења слободе, хапс или затвор, робија и заточење (обе вечне или привремене, с тежим или лакшим гвожђем или без гвожђа); 3) телесне казне: бој батинама (штаповима) до 100 удараца, најданпут на више од 50, по дебелом месу, камцијама и троком (или розгом) и шиба; 4) новчана казна (обична глоба и дуплир), б) Споредне казне: 1) казне части (протеривање обе врсте, губитак а) грађанских права и части; б) службе и чина; в) извесних одличја; 2) забрана („еснафске“) радње и рада; конфискација; 4) полицијски надзор. *Ibid*, 428.

¹¹ *Ibid*, 429.

и убиство (решење од 1. августа 1837). У погледу сразмерности казне и кривичног дела, пажњу привлачи чињеница да је постојала несразмерност, понекад и упадљива, као и велика строгост изречених казни, нарочито за време првог устанка. Дакле, извршења казне на јавном месту и несразмерност, су два битна обележја казног система, чији је циљ, поред одмазде и застрашење (а који је био веома присутан у Србији оног времена).¹²

И још нешто је овде битно. У кривичном праву Србије XIX века није постојао принцип једнакости - за иста дела је била прописана различита казна, што је предвиђао чак и Кривични законик из 1860. године. На пример, одређене казне се не могу применити на одређене категорије становништва, док код примене телесне казне постоји позитивно одређење лица која се на ову казну могу осудити.¹³

3. Положај свештеника у кривичном праву Србије (1804 - 1860)

3.1. До 20 јуна 1849. године, чиновници и свештеници нису могли, ма какво злочинство учинили да буду осуђени на смрт. Међутим, ова тврдња није тачна, јер је изведена из тумачења у вези са издатим „височанијим“ решењем: „Да сваки, дакле и чиновник и свештеник, кад оно зло учини, за које је постојећим казнителним законима казна смрт одређује, као и буди који други нечиновник и несвештеник, на ову смртну казну осуди, и истој, пошто се свога чина лиши, подвргне“. Реч је, о решењу, које је на захтев Врховног суда, дао Савет ради тумачења тач. 43. Устава из 1838. године, који забрањује извршење телесне казне над чиновницима и свештеницима и наводи казне које се могу изрећи. Смртна казна се, не помиње. У том контексту, с обзиром да нема (или нису сачувани) прописи који јасно забрањују извршење смртне казне над чиновницима и свештеницима, јер наведено решење представља тумачење, а не промену прописа, може се закључити да таквих ограничења није ни било.¹⁴ Сасвим супротно, уколико се вратимо „мало“ у назад (за време Првог српског устанка 1804 - 1813), видимо да се

¹² *Ibid*, 430.

¹³ „Људи рђавог владања, и који су као неуредни, непослушни, упорни, бестидни изгубили уживање грађанске части и одличја; даље, бећари, слуге и слушкиње и уопште они који својим радом од дана на дан издржавају и које би подужи затвор омео, те не би могли себи ни својима хлеб да зарађују (Полицијска уредба од 18. маја 1850. године, параграф 45, лица која су могла да се осуде на телесну казну за „полицијске преступе“, у групи лакших кривичних дела. *Ibid*, 440.

¹⁴ Цит. према М. Тодоровић, 387-8.

отмица девојке сматрала као једно од најтежих кривичних дела, а да се свештеник који би се усудио да венча отету девојку лишава чина и казни смрћу (28. октобра 1809. године Подунавка за 1845),¹⁵ онда се претходни закључак намеће сам по себи.

У погледу телесних казни, по тач. 26. Устројенија окружних судова од 26. јануара 1840. године, нису могли „да буду телесно кажњени свештеници, чиновници и званичници, као и остала особитим отличијима части и карактера одарена лица“. Слично томе је односно полицијских престапа било прописано у § 26. Полицијске уредбе од 18. маја 1850. године, да свештеници, кметови, званичници, чиновници... и „остала лица грађанског реда која су особити отличијима части и карактера одарена“ не могу телесно да се казне.¹⁶

Што се тиче казне лишења слободе, с обзиром да се и у XIX веку узимао у обзир „друштвени положај кривчев, његово дотадашње владање и глас који ужива у друштву, па му се према томе досуђује робија или заточење“, тако је у поменутом Устројенију окружних судова (26. јануар 1840. године), законодавац поред осталих облика казне лишења слободе одредио и заточење. На заточење су осуђивани уместо на робију кметови, кнезови, свештеници, чиновници и сви угледнији грађани. Оно је могло бити вечито или временски ограничено, сразмерно временском трајању изречене робије. Казна је била самостална или кумулативна.¹⁷

Дакле, нема спора да је свештенство у кривичном праву тога доба уживало привилегован положај. Рецимо, иако је световна власт јасно поставила границу учествовања свештеника у вршењу државне власти, с друге стране је, управо у циљу учвршћивања црквене организације радила на побољшању њиховог положаја. У том правцу, држава је предузимала одговарајуће мере како би се ови одвојили од народа и постали посебан сталеж. Већ се од 1815. године, особито од када је настао мир, постепено долази до нових друштвених и политичких промена и напредовања у културном погледу. Несумњиво да је и српска црква у таквим околностима морала да следи релативни напредак земље. Ово нарочито важи за стицање њене формалне самосталности (1832. године),¹⁸ јер је од тог тренутка морала да почне да гради свој аутономни живот на здравим темељима. А то је код Срба

¹⁵ Т. Живановић, 438.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*, 456-7.

¹⁸ *Ibid.*

тридесетих година било веома тешко. Запуштена, неуређена у сваком погледу, без људи који су дорасли послу свештених лица... са онима који су били неписмени или полуписмени, са свештеницима који су за добијање парохије нудили новац, а не знање, ни владање, са онима који су огрезли у неправди и грамзивости.¹⁹

3.2. Како је било стање у Београдској митрополији за време прве владе књаза Милоша, описано у писму митрополита београдског Кирила (1826 - 1827), упућеног књазу Милошу који се жали и тражи од књаза да нареди удовим свештеницима да постану монаси, јер ће манастири, у супротном, временом „бити упропашћени“ тј. „налазе се пред нестајањем“.²⁰ Наиме, у Србији с почетка XIX века „попови су уживали врло мали углед. Они су свој положај куповали од грчких владика, а ови су са њима поступали као са слугама“. Монаси су уживали већи углед у народу, „али и они без правог образовања ... зависни од кнезова, како су могли вршити неки самостални утицај?!“²¹ Долазак Петра Јовановића за митрополита београдског (1833 - 1859) „преломна је тачка“ у животу православне цркве у Кнежевини Србији. У то време са свештенством ствари уопште нису стајале добро. Према наводима Ђока Слијепчевића, свештеници се, заправо ни по чему нису разликовали од народа. Онако како је народ био разуздан и „готово подивљао“, по речима етнолога Тихомира Ђорђевића, сличног је стања било и свештенство.²² Митрополит Петар је чинио велике напоре да ово стање поправи, тј. српску цркву доведе у ред. Када је 1858. године дошло до смене династије Карађорђевића, онда је Скупштина упутила претњу тј. уцену митрополиту Петру, због чега је он поднео оставку скупштини, иако је оставку могао да преда једино Светом архијерејском сабору (што је и учинио 1859. године). Тиме је настављена традиција мешања државе у црквене ствари.²³

Доласком митрополита Михајла Јовановића (1859 - 1881. и 1889 - 1898), на чело СПЦ је дошла најученија, најспособнија, заправо најистакнутија личност XIX века. Он је преузео све што је у његовој моћи да унапреди положај и углед цркве у Србији. Митрополит који

¹⁹ Д. Николић, „Извори и природа кривичног права Краљевине Србије“, *Архив за правне и друштвене науке*, 4/1988, стр. 646-7.

²⁰ Ђ. Слијепчевић, „Историја Српске православне цркве“, друга књига, *Од почетка XIX века до краја Другој светској рати*, БИГЗ, Београд 1991, 317, 373.

²¹ Л. Ранке, *Српска револуција*, СКЗ, Београд 1991, 43, 44.

²² Цит. према: С. Т. Марковић, „Клерилаизам у Србији: привид или стварност“, *Нова српска историјска мисао*, Београд, 1/2007, 66.

²³ *Ibid*, 67.

је по добијању аутокефалности српске цркве (1878) постао архиепископ, као и његов претходник, морао је да издаје разне препоруке свештенству, да се долично понаша, а ни дисциплина није увек била на потребној висини. Свештеници су се од самог почетка укључили у политику, постајали чланови разних политичких партија и често бирани за посланике. Нису ретки случајеви да су сами свештеници јавно иступали против цркве са скупштинске говорнице. О овој појави писао је 1908. године, Чедомир Мијаговић (1842 - 1932.), историчар и дипломата, један од вођа Напредне странке, који каже: „верски живот су уназадили сами свештеници зато да би могли да се обухватније посвете политичким задацима и агитацији у служби политичких странака. Сјајна организација Радикалне странке у Србији је у основи дело сеоских свештеника и учитеља.²⁴ Поделе међу свештенством још више су смањиле његов утицај у политичким сукобима подељеној пастви. „Поцепаност, нетрпељивост и омраза“, једном речи - општи хаос, то је оно што је обележило атмосферу у којој је „функционисао“ народ, црква, свештенство у XIX веку.

Описано стање у српској цркви и карактеристике свештенства, у оваквом амбијенту, није остављало простора за стварање и неговање верских навика у Срба. Ово, нарочито важи за другу половину XIX века, јер тада, видимо, није било никога да се посвети потребама верског живота народа.

Очевидно реагујући на свој начин, држава се умешала доношењем одређених организационих аката, али и прописивањем казни за непоштовање прописа који се тичу вере. На овом месту се не може, са сигурношћу рећи колико је држава прописе које је доносила стварно и примењивала, али само постојање кривичних дела против вере и цркве јасно говори да је улога државе у изградњи црквеног живота била веома значајна.²⁵

* * *

Извори кривичног права Србије средином XIX века били су поједини закони, устројства, уредбе, решења и укази, као и њихове допуне, измене и објашњења. Својство извора имала су и упутства надлежних министарстава, постојећи обичаји и „глас савести и здравог разума“ судија. Из овог указивања, кривичноправне норме су биле расуте,

²⁴ *Ibid.*

²⁵ М. Тодоровић, 359.

по различитим правним актима који често нису имали за првенствени циљ инкриминацију одређеног понашања, већ правно регулисање појединих питања и односа. С обзиром да није постојао основни кривични закон (законик), десетак других закона, иако не носе такав назив, могу се сматрати темељним за постављање основа и оквира кривичног права Србије тога периода. Сваког од њих обележава, или издваја од осталих кривичноправних извора по неко својство које га чини значајним за правноисторијска сагледавања.²⁶ То важи и за проучавање инкриминација које се тичу вере у српским правним споменицима.

У светлу изнетих чињеница, враћамо се на почетак излагања и посебно објашњавамо законодавне напоре државе да уреди верски живот православаца на новим и здравим темељима у оновременој Србији.

4. Кривична дела у вези вере и цркве између Карађорђевог криминалног законика и КЗ Србије из 1860

У нашем разматрању означеног питања, више пута је указано да је анализирањем законских одредби у одређеном временском периоду могуће сазнати какве су друштвене прилике постојале у српској држави тога времена. Примењено на Србију XIX века, закључујемо да је држави било важно да, поред изградње црквене организације и регулисања положаја свештеника, посебним механизмима утиче на стварање и неговање верских навика свог становништва. И она је то чинила санкционисањем одређених понашања за непоштовање црквених правила. Управо, у овом моменту је садржан један нови, у ширим историјским размерама несумњиво важан допринос државе у уређењу означене области. Другим речима, улога државе у изградњи црквеног живота XIX века је била значајна, рад на доношењу прописа у тој области веома интензиван. Прописи су доношени, али да ли су се примењивали!? У пресудама Пожаревачког, Ћупријског, Ваљевског магистрата нису пронађене пресуде које су се односила на кривична дела против вере, што не даје основа за закључак да таквих пресуда није било, али свакако води у правцу размишљања да овакве пресуде нису биле честе. На овај начин обележен, „проблем“ настаје, или се може објаснити неразвијеном правном техником и разноврсношћу прописа у којима су се ове инкриминације налазиле, као и непостојањем систематичних и

²⁶ Д. Николић, (1988), 604-605.

потпуних кривичних прописа којима би се регулисала ова област, али и великом слободом датим судовима у одређивању казни.²⁷

Из такве опште позиције, произилази и посебна теоријска интерпретација кривичних дела у вези са вером, из које је очигледна класификација веома великог броја различитих прописа којима се непосредно или посредно штитио верски поредак у тадашњој Србији. Конкретно, њиховим образлагањем добијамо ширу слику о казнама за ова кривична дела, нарочито имајући у виду нови државни приступ верским питањима, у садејству са оновременим научним перспективама у домену материјалног кривичног права. Уважавајући горе изнете поставке, наредни редови биће посвећени нешто детаљнијем разматрању означеног питања.

Дакле, фокусирајући се на ове кривичне прописе, ослањамо се на њихову класификацију по три основа: прописи који су регулисали одласке и понашање верника у цркви, исповедање и причест; они који се односе на поштовање недеље и празника и најзад, оне који уређују област која се односи на искорењивање сујеверја и богохуљења.²⁸

1. О настојањима да се уреди понашање верника у цркви, најпре, пажњу привлачи Наредба од 5. фебруара 1927. године, која гласи: „Сваки хришћанин источноправославне вере је дужан недељом или царског празника ићи у цркву и одстојати службу са сваким благовјернијем отпочетка до конца и само болест или одсуство из Београда прима се као оправдање. Нико под фесом или капом да не улази у Цркву! У истом смислу и Наредба од 8. јуна 1837. године: „Указом о прилежном одлажењу у цркву и о понашању при богомољи“, за оног ко не би поштовао решење Указа, било је предвиђено да се „јавно изобличи“.²⁹ Највеће Гарашаниново законодавно дело из времена министровања под уставобранитељима - Полицијски законик из 1850. године, на најкомплетнији начин до тада је регулисао читаву област кажњивих радњи које се односе „на веру и закон“. У трећој глави, под називом „О преступницима односително на веру и закон“,³⁰ ради илустрације,

²⁷ У кривичном праву Србије до 1813. године, казне су биле одређене апсолутно или нису никако („казниће се“, казне се само). Од 26. јануара 1840. године, тј. од Устројенија судова је постављено правило релативног прописивања казни (чл. 22), али тог се правила ни после нису држали (на пр. Уредба о данку од 30. августа 1841. године. Т Живановић, 429. И даље, некада је наведена само врста казне („нека се казни телесно“), а некада је коришћена општа формулација („да се строго казни“). М. Тодоровић, 389.

²⁸ М. Тодоровић, 389.

²⁹ Т. Живановић, 113.

³⁰ Д. Николић, (1988), 651.

наводимо следеће одредбе: „кои код цркве за време службе ларму прави, или свирку изводи, или игра, или подобну какву вику и нељудност чини, да се казни строгим затвором од 2 до 6 дана, или са суразмијерним томе боем“ (§ 21). „За онога кои псује, што је по закону цркве свето, казни затвор од 24 сата до три дана“ (§ 20).

2. Поред законске интервенције државе на „терену“ пристојног понашања и одлазака у цркву, држава је кроз одговарајућу законску регулативу увела и нови модел понашања за њене вернике у погледу поштовања недеље и празника као нерадних дана.³¹ Даљи развој ове чињенице подразумева расветљавање неколико законских формулација које заслужују да се овде подвуку. Још 4. јуна 1819. године, стоји да „Сваке недеље и празника у цркву да се иде. За време службе ни један дућанџија, механџија или мајстор дућан да не отвара и за време службе ништа било јавно или тајно не купује и не продаје. Ко противно уради платиће цркви за казну и пет ока воска; ако неће да да, дужан је парох да јаву кнезу, да би кривац поред овога био још и са двадесет и пет штапова кажњен (Грађа, књ. I).³² Знатно касније, 18. јуна 1837. године, али у истом смислу „Указом о прилежном одлажењу у цркву и о понашању при богомољи“ је предвиђено да онај ко се не влада по овом Указу, казни, па био то ко му драго. „Ми ипак задржавамо себи за право, кога сами собом опазимо без изјатија из цркве истерамо за пример другима.“ Слободно је свештенству, да таквог, био он, ко му драго, у цркви јавно изобличи.“³³ 4. септембра 1839. године, донета је Уредба у чијем се првом члану, под називом „Уредба за светковање недеље и празника“, прописује „сваком Србину и сваком домаћину у Отечеству нашем“ да недељом и празницима „празнује и светује, које се у том састоји, да људи и такове прилежно у Цркву иду, ту да се богу моле“. На трагу истог поступања, и други члан забрањује - за време светковања и празника радити пољске послове лично или преко надничара или деце. Забрањено је отварање дућана овим данима, уз додатно објашњење (прецизирањем) да бакалнице после литургије могу бити отворене, али само са задње стране, из дворишта. Истовремено је забрањено отварање механа и кафана одређеним данима и довожење робе у град недељом на продају (§ 5 и 6). Овом Уредбом нису прописане санкције за непоштовање забране.³⁴

³¹ М. Тодоровић, 390.

³² Т. Живановић, 47.

³³ Зборник закона и уредба, књ. XXX, 1877, 197.

³⁴ Занимљиво је овом приликом да напоменемо да је чл. 7. ове Уредбе за пијачни дан одређена субота, а за Београд и уторак, обичај који се и данас одржао у нашем народу. Цит. према: М. Тодоровић, 390.

Исто тако, Полицијски законик из 1850. године, у групи одредаба „о преступницима односително на вјеру и закон“, у § 16. заповеда да сваки „који у вароши или у селу у недељне и празничне дане, који су у календару црквена слова назначени, дућан отвори, да плати новчане казне 2 до 8 талира“. Оваква казна предвиђена је и у § 17. за кафеције, крчмаре или механције“ којима је наређено „да држе за време Божје службе сасвим затворена врата од свои дућана, и пре пак и после службе бакали могу имати полуотворена дућанска врата, а кафеције и механције сасвим. Који ово правило преступи“ да се казни новчаном, казном (по висини иста као и у претходном §). За кафецију „у чијој се кафани за време Божје службе билијара или карте или друге игре играло, да плати новчане казне 10 талира, други пут 20, а трећи пут 20 талира и да му се одузме право кафану држати! (§ 18). Овај законик регулише поштовање недеље и празника још у своје две одредбе, на начин да „који у време поста или у очи празника у гостионици, меани, кафани, јавно весеље има бол даде или држи“, да се новчано казни од 5 до 10 талира (§ 22). У истом смислу и § 25. по коме: „који у свету недељу, или , или на господски празник, полске тежачке послове или сам собом или преко чељади, или преко надничара, осим по очевидној нужди, ради да се казни затвором од 1 до 3 дана“.³⁵

3. У склопу расправа о стварању и неговању верских навика у Срба, следећа група прописа којима је држава настојала да уреди њихов верски живот, односи се на област искорењивања сујеверја и богохуљења. Прва таква тенденција запажа се још у Карађорђевом Кривичном законнику,³⁶ који у чл. 31, предвиђа врло строге казне и каже: „ко би се усудио вештице тражити и убијати жене и мучити... - овакву лудост, за које Србима бели свет смеје, за свакакву будалаштину одсуђујемо му: оно што би он учинио било више реченим вештицама, њему да се учини“.³⁷

Војени закон од 31. октобра 1839. године, први је потпунији кривичноправни извор с почетка уставобранитељског периода и уједно један од важнијих правних аката донетих након абдикације кнеза Милоша. Мада је примењиван само на припаднике „гарнизона војништва“ стајаће војске, овај закон у глави II говори о страху Божјем и предвиђа кривично дело богохуљења, поред других кривичних дела

³⁵ Т. Живановић, 230-1.

³⁶ Реч је о Законику који је донет 1807. године, а који је садржао 41 параграф. Поред (§31) још два његова члана (16 и 28) прописују и казне за свештенике који се понашају супротно одговарајућим „заповедима“. Казне су: каштиговање (§ 16) и губитак парохије (нумије) и да нигде више не може добити посао (§ 28).

³⁷ *Ibid.*

против вере. Садржи 9 параграфа који регулишу ову област, али су нашу пажњу привукле две његове одредбе: „Кои би се усудио на Бога хулити, било по словом или дјелом, онај ће строго кажњен бити“ (чл. 5); и одредба чл. 6, која предвиђа да „који би се светим именом Божјим криво заклео или праведну клетву погазио, онај ће се као кривоклетник и кривопреступник строго, и по мери зли следствија и најстроже, а и самом смрћу кажњен бити“. Занимљиве, управо због строгиости казни (могућност изрицања смртне казне). Исто тако и Полицијски законик из 1850. године,³⁸ предвиђа за оног „који на Веру хули, или који децу или људе од цркве и од закона одвраћа, да се подвргне казни строгог затвора од 12 до 20 дана (§ 21), док за оног „који се из сујеверја усуди мртваца или гроба ископати, да се казни строгим затвором од 20 до 30 дана (§ 23). За врачаре и картаре, и све оне који сујеверје шире ... затвор од 3 до 10 дана, или да се казне с 10 до 25 камџија или штапа“, тј. телесна казна (§24).³⁹

5. Кривична дела у вези са вером у време КЗ Србије из 1860. (неки основни принципи)

Како би ова сложена целина била учињена разумљивијом, у наредном делу студије говоримо о КЗ Кнежевине Србије из 1860. године, и настојањима нашег законодавца да регулисањем што ширег круга друштвених односа потисне правну несигурност и судски волонтизам наслеђени из доба владавине кнеза Милоша - захватајући у битном и однос световне и црквене власти преко истраживања кривичних дела против вере и положаја цркве у посматраном периоду. Овако опредељено истраживање својим интегралним приступом, подсетиће нас на чињеницу да је кривично право у Србији педесетих година било непотпуно, несистематично, садржински неразвијено, правнотехнички доста неизграђено... То је право које је настајало од случаја до случаја, без трајне постављене криминалне политике и њених циљева, без икакве претходне теоријске утемељености. И такво какво је било, без обзира на све „недостатке“, оно је успешно извршавало своју историјску мисију која се из ове перспективе показује као много шира од пуког задовољавања практичне потребе прописивања казни за конкретна кривична дела. Може се приметити да је оно било значајни чинилац у изградњи српске државности и законитости у оквиру ње.⁴⁰

³⁸ Вид. о томе опширније: Д. Николић, (1988) 651-2.

³⁹ Т. Живановић, 134, 135.

⁴⁰ Д. Николић, *Кривични законик Кнежевине Србије из 1860*, док. дисертација, Универзитет у Београду, Правни факултет 1989, 50-1.

Отуда питање које се својим значајем (поново) намеће – шта постојање ових кривичних прописа говори о односу државе и цркве? Или, ако хоћемо да прецизирамо – како су се државотворне прилике у описаном амбијенту Србије тога времена рефлектовале на кривично-правну регулативу ове материје, докле је ишао њихов „домашај“ и са којим циљем?

Указивањем на реалну потребу доношења једног потпуног кривичног законика којим би се регулисала целокупна област кривичног права, 12. маја 1860. године, донет је Кривични законик Кнежевине Србије. Реч је, о законнику који има четрдесетпет глава (397 параграфа).⁴¹

Уже постављеним приступом, законик је подељен на три дела: први део (осам глава) садржи оне одредбе које се издвајају као општи део законика; други део (двадесетчетири главе) унутар којих се одређују поједини злочини и преступи, као и казне за њихове учиниоце, док су у трећем делу (четрнаест глава), санкционисани иступи, као најлакша врста кривичних дела, чије је ислеђивање и пресуђивање надлежност полицијских власти.⁴² Овим смо се дотакли неких важних питања која су, конкретно, предмет нашег интересовања. Наиме, у другом делу су кривична дела распоређена по тзв. заштитном објекту против којих су уперена. Као објекти који уживају кривичноправну заштиту појављују се, отацбина, владар и устав, закон, власт и јавни поредак, чиновничке и свештеничке службе ... живот, телесни интегритет, лична слобода, морал, црква и религија, част, имовина... Трећим делом, како смо већ истакли, била су обухваћена лакша кривична дела – названа „полицијска преступања“ (начин и обим преузети из Пројекта КЗ из 1857). У суштини, овај део Пројекта не садржи ни једну групу кривичних дела која се нису налазила у ондашњим кривичним законцима. Ово посебно вази за Пруски КЗ, осим главе XII – „кривична дела свештеника у пословима венчања и вођења матичних књига“. Нешто је другачија ситуација унутар појединих глава, односно група кривичних дела (тако, нпр. Пројекат има читаву главу о кривичним делима свештеника). Као напомена, састављачи Пројекта из 1857. године,⁴³ су

⁴¹ Редослед појединих глава, и распоред материје унутар њих, исти је као у Пројекту од 18. марта 1858. године (исто као и у Пројекту општег дела КЗ из 1858, и 1859. године). У односу на првобитни пројекат, Законик има 3 параграфа мање, а у односу на коначан текст 51 параграф. *Ibid.*

⁴² Саставни део Законика је и Уводни закон, још од првог Пројекта за КЗ из 1857. године. Д. Николић, (1989), 82-3.

⁴³ Пројекат из 1857. године, који је настао делом по угледу на стране узоре, делом презимањем важећих кривичноправних норми Кнежевине Србије, а најмање уградњом

се овде, у највећој мери држали Полицијског законика Србије из 1850. године, (који је већ био предмет детаљне анализе у претходном делу рада па се нећемо понављати у том правцу).⁴⁴ У полицијске преступе су уврштена дела која се, поред осталог, тичу вере.⁴⁵

Из овог упућивања, као што видимо, ни најпотпунији и најсистематичнији кривични пропис до тада – КЗ из 1860. године, није заобишао ову врсту деликта. Регулисање положаја свештеника, тј. високо „рангирање“ заштите свештеничких звања, као и питања у вези са религијом и црквом, основано говори о значају које је држава придавала верском животу православаца у Србији тога доба.

Иако нам се чини да је остварени увид у КЗ Србије из 1860. године, широкообухватан, евидентна је његова корисност у даљем проучавању ове области. С друге стране, као што је већ истакнуто, сматрамо да је тема комплексна и широкообухватна и захтева приступ проучавању из различитих углова (иако се ми овде осврћемо само на поједине његове сегменте), који се увек, на почетку, као и на крају, инкорпоришу у неке од анализираних питања. Имајући у виду изнето, наредни редови биће посвећени знатно ужем разматрању односне проблематике у садејству са „оновременим“ законодавним перспективама.

Према Пројекту из 1857. године, смртном казном је било запрећено петнаест кривичних дела, док је коначни текст КЗ из 1860. године, обухватио седамнаест кривичних дела. Једно једино ограничење у погледу изрицања смртне казне (у Пројекту из 1857. године, и у КЗ из 1860) односи се на случај када се као кривац појављује лице које у време извршења кривичног дела није било навршило двадесет прву годину живота. Међутим, занимљиво је овде поменути становиште по коме се од смртне казне имају изузети и чиновници и свештеници због тога што би то иначе било у супротности са тач. 43. Устава (из 1838. године), по којој се ови не могу телесно казнити, а нарочито због тога што су поменутом тачком Устава, изричито наведене све казне на које се чиновници и свештеници могу осудити, али се смртна казна не спомиње. Међутим, ради се овде о мишљењу које није усвојено и зато је

оригиналних решења домаћих редактора, чини основу КЗ Кнежевине Србије из 1860. године. Највећи део решења преузет је из Пруског КЗ (у одређеним случајевима и дословни преводи читавих решења), док је неупоредиво мањи број преузет из Саксонског КЗ, а занемарљиво мали из Баденског. Д. Николић, (1989), 175-6.

⁴⁴ Рецимо, овај део Пројекта је у дванаест глава и осамдесетчетири параграфа обухватио материју која је у Полицијском законнику била изложена у двадесет глава и 269. параграфа. Д. Николић, (1989), *ibid.*

⁴⁵ Вид. о томе опширније *ibid.*, 93-4.

задржан смисао поменуте тачке Устава онако како гласи тумачењем од 20. јуна 1849. које је законодавна власт дала.⁴⁶ Другим речима, таквих ограничења за чиновнике и свештенике није било.

У материју о казнама лишења слободе, творци Пројекта из 1857. уносе прецизност својствену Пруском КЗ из којег овде преузимају многа конкретна решења. Предвиђена су три вида лишења слободе: робија, заточење и затвор. У погледу ове врсте казне, привилегован положај свештеника је сасвим јасан. Према одредбама КЗ Србије из 1860. године, они нису могли бити осуђени на најтежу казну лишења слободе - робију. „Сходно параграфу из Устава земаљског они се не могу осуђивати на робију, већ само на заточење.“ И даље, „чиновници и свештеници осуђени на затвор, не могу се на рад нагонити“. Ипак, у тачно одређеним случајевима, и чиновник и свештеник може бити осуђен на робију, због бечастећих и опште опасних дела, као што су опасне крађе, убиства из користољубља или других ниских умишљаја, разбојништва, ајдуковања, опште опасна паљења и тровања“.⁴⁷ Овај параграф је укинут 1899. да би 1902. био замењен једном општом одредбом - да суд може сваког кривца за дела у Законику запређена робијом осудити на заточење, чиме је за свештенике укинута ова привилегија, с тим што ће она друга – да се ови не могу приморавати на рад током издржавања казне, као таква бити задржана у Законику.

У погледу телесне казне, повлашћен положај свештеника „остаје на снази“ и у КЗ Србије од 1860. Наиме, дотадашња ограничења да се на телесне казне не могу осуђивати чиновници и свештеници, важи и даље, с тим што се проширује и на неке друге „житеље земље“. Пажњу привлачи чињеница да је Изменама у казненом систему Законика (1873), дошло до потпуног укидања ове врсте казне са образложењем да је њено „брисање“ значајно и за последњу примену принципа једнакости грађана пред законом, на шта ће све до 1899. „бацати

⁴⁶ Реч је о мишљењу председника комисије, члана Савета Стефана Магазиновића које други чланови комисије нису могли да усвоје. Наиме, Стефан Магазиновић је поново актуелизовао ово питање за које се сматрало да је решено још пре шест година, када се Врховни суд био обратио Савету за тумачење Устава у погледу могућности изрицања смртне казне чиновницима и свештеницима. Да се подсетимо, тада је Савет решио „да се чиновник и свештеник, кад оно зло учини за које је постојећим казнетелним законима казна смрћу одређује, као и буди који други нечиновник и несвештеник, на смртну казну осуди, и истој, посто се свога чина лиши, подвргне Известије Комисије, АС, ДС, РН 774/857 - Зборник V, 34.

⁴⁷ Д. Николић, (1989), 138-9, и текст Кривичног законика у: Д. Ранковић, *Казнени законик и казнени постојак судски*, Београд, 1887.

сенку“, управо, одређени трагови повлашћеног положаја чиновника и свештеника који су ови имали у односу на друга лица.⁴⁸

Обједињујући изнета обележја о казнама прописаним у КЗ Србије из 1860. године, присуство еволутивних процеса у кривичном праву тога доба, дало је својеврсни печат решењима у вези са вером и црквом. У овом извору кривичног права од посебне важности, и даље се уочава тенденција посебног третирања положаја свештенства, али се из жеље да се сачувају неке своје традиционалне вредности, назире и потреба да српско друштво изађе из вишевековне патријархалне заосталости и учмалости стављајући ову категорију криваца у исту раван са осталима.⁴⁹

6. Закључак

Оно што данас у овим смутним временима зовемо Црквом, резултат је дугог трајања у коме је она „живела“, без обзира на унутрашња струјања и спољашње утицаје. Обојена досадашњим историјским искуством, релација „Српска црква - држава“ је била предмет нашег интересовања само у мери у којој смо истраживали казне за кривична дела у вези са вером. Мора се, при том, констатовати да се овде ради о „динамици догађаја“ са различито постављеним захтевима и циљевима који се шире и обухватају више нивоа утицаја државе на верски живот Срба у означеном периоду. Зато је важно, још једном, да подвучемо - да је држава уложила значајне напоре да унапреди положај и углед цркве и регулише верски живот православаца у Србији XIX века. Овакав положај цркве је довео до повећања њене улоге у друштву у Србији, али и створио „погодно тле“ за мешање државе у црквене ствари, што се и види из наведених примера.

Да закључимо, држава је у првој половини XIX века посветила знатну пажњу Српској цркви и њеним верницима. Од добијања политичке аутономије, уређена Конкордатом (1832. година) црква је и

⁴⁸ Ради објашњења: Пројекат из 1857, ослањајући се строго на тач. 43. Устава из 1838, био је предвидео да се чиновници и свештеници ни у ком случају не могу осуђивати на робију (само на заточење), док је законик, игноришући ограничење из Устава, одредио да се они могу осуђивати на робију за поједина дела. Д. Николић, (1989) 161.

⁴⁹ Казнелителни (Криминални) законик од 29. марта 1860, са разним изменама и допунама важио је до доношења КЗ Краљевине Југославије 27. јануара 1929. Ограничени избором теме и углом интересовања, досадашње излагање је у том правцу и „повукло црту“ - на које начине је Кнежевина Србија штитила поредок Цркве, и који је био циљ прописаних инкриминација у XIX веку.

као формално аутономна, могла да се развија самостално. Али затечено стање у нашој цркви, у то време, било је прилично депримирајуће. Потпуно руинирана, запуштена и неуређена у сваком погледу, морала је да претрпи радикалне реформе. Ова потреба снажно је качила процес изградње и уређења црквене организације (доношење организационих аката), регулисање статуса свештеника (побољшање њиховог положаја и настојања да оно постане посебан сталеж), али и уређење верског живота њених верника кроз санкционисање одређених понашања.

Dragana Petrović, PhD

Research Fellow,
Institute of Comparative Law, Belgrade

PENALTIES FOR OFFENSES RELATING TO FAITH IN SERBIAN CRIMINAL LAW IN THE XIX CENTURY

Summary

In the first part of the text focus is on the consideration of the concept of „church - state“ relationship with their different status throughout history - in which these were mutually subordinate, equal and harmonious unity or completely separated. The changing nature of the relationship, with various options in the operation, explains the context within which the regulations concerning the Serbian church and religion should be interpreted. Limiting herself to the historical segment relevant to the Serbian Orthodox Church - XIX century, i.e. acquiring a formal political autonomy and guaranteeing freedom of worship (Hatti Sherif 1830), the author in the second part of the work focused on explaining the relationship of church and state through the prism of criminal law sanctions for non-compliance with the rules concerning the faith. It is, in fact, the direction in which the „church - state“ relationship directly or indirectly reflects upon the specified types of offenses. In the same sense, the relationship of the public and the church authorities can be understood through the investigation of criminal offenses related to faith and prescribed penalties for committing them.

Keywords: relations between church and state, religion, penalties, XIX century.